

HUSVÉT

Juhász Gyula

posthumus irodalmi rajza:

Tömörkény István

Juhász Gyula, a szegedi magyarság és a szegedi föld nagy magyar költője tizenkét évvel ezelőtt, 1928-ban írta meg a Dugonics Társaság felkérésére ezt az irodalmi és egyben életrajzi a szegedi nép másik nagy művészeiről, elődjéről és bajtársáról: Tömörkény Istvánról. A költő életművében társ nélkül álló önálló és egész mű azóta kiadatlanul pihent Juhász Gyula irodalmi hagyatékában. A Délmagyarországi húsvéti irodalmi mellékletül — első ízben közölt. Az eredeti és eddig soha meg nem jelent művet olvasóink éppen úgy, mint az irodalmi világ bizonyára a legnagyobb érdeklődéssel és szeretettel fogadják. A Délmagyarországi ösztönös örömmel nyújtja át a nagy szegedi költő ismeretlen írását a nagy szegedi író életéről és művészetéről a nyilvánosságnak.

BEVEZETÉS

Ki jól rejtőzött, jól élt, — mondja a latin bölcsesség és Tömörkény élete miptáha csak ennek az antik bölcsességnek klasszikus magyar fordítása lenne. Mert ő valóban jól rejtőzött, a vidéki magyar író termékeny magányában, távol a világi dicsőségtől, de közel az Istenhez, aki a teremtés titkait megsejteti azokkal, akik feléje fordulnak. Tömörkény híre nem igen vert életében, igazi nagysága a halála után mutatkozott meg. Halhatatlannak bírálja az idő. Vajda János szerint és ez a bíró neki ítélte a legfőbb tisztességet: a magyar szellem képviselőinek sorába emelte. Az első tizenkét évét a legnehezebb kivárni a halhatatlanság posztján és az első évtized egyre növelte Tömörkény tekintélyét az irodalomban.

Halála napján mondja róla. Kosztolányi Dezso: Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom vesztésglistájába és egy másik fővárosi író szerint: »A kutató fölfedezés dolga lenne az egyszer, hogy a nemzetek literatúrájában a magyar Tömörkény is elfoglalja a maga érdemes, komoly helyét.«

Mi a magunk erejével vállalkozunk most arra, hogy ezt a nagy becsületbeli tartozást töröljük, ezt a szép kötelességet teljesítsük; Tömörkénynek méltó helyét kijelöljük a magyar szellem történetében.

Nem kis föladat Tömörkény igénytelen életének megírása. Már a Szegedi Napló nekrológja megjegyzi: »A jövőendő irodalomtörténet írójának sok gondot fog adni ennek az eseménytelen életnek az irodalomtörténeti metódusokkal való szálakra bontása.« És maga Tömörkény így kezdi rövid önéletrajzát: »Ez az életrajz kissé zavaros, de nem én zavartam össze, hanem az élet.«

Mi nem szálakra bontottuk ezt az életet, hanem igyekeztünk összefogni, nagy vonásaiban és tanulságaiban és a zavaron túl iparkodtunk megtalálni a rendet, az értelmet, a küldetés titkát és csodáját.

A ceglédi állomástól az örökkévalóságba vitt ennek az életnek az útja, amelynek stációit könyvek jelzik, a magyarság igazságainak és szépségeinek világgá ragyogó szemafortjai.

Az ember a közösségben mutatja ki életének állandó háttérrel, a szegedi utcákkal és földekkel, a szegedi közélet és irodalom alakjaival.

Hiszen az indulása és emelkedése együtt tart a városával, amelynek egyik leghűbb és legnagyobb fia lett és az ő élete és műve egyik legdrágább darabja annak az épületnek, amely a szőke Tisza partján a magyar műveltség csillagos egébe tör.

Az a tizenkét kötet, amely az ő negyedszázados írói termésének java foglalata, nem csupán egy nagy író mutat, de ezenfölül egy

darab magyar világot és életet örökít meg számunkra és ez ma mindennél több és kedvesebb nekünk.

Alakokat és szokásokat, erényeket és szépségeket őriz ez a tizenkét kötet, akik eltűntek volna végképpen és amelyek elmerültek volna visszavonhatatlanul, ha egy hű szem meg nem figyeli és egy gondos kéz meg nem rögzíti őket.

Tömörkény humora, amelyet egyik kritikusa találóan magyar espritnek nevez és nyelve, amely külön drága kincse népünknek, maguk is méltók arra, hogy állandó tanulmány tárgyai legyenek.

Az a páratlan művészet és bölcsesség, amely Tömörkény alkotásaiban megnyilatkozik, kell, hogy nemzeti műveltségünk eleven erői között éljen és hasson tovább és itt az ideje, hogy a művelt világ is megismerje ezt a csöndes, mély magyar kedélyt, mert az ő ismerete közelebb visz a mi népünk, a mi tájunk, a mi lelkünk szeretetéhez, a mi igazaink megértéséhez.

Tömörkény útja még nem ért véget, neki el kell érkeznie minden magyar palotába és konyhába és el kell jutnia a világ szívébe is, mert ez a tisztai bögőshajó a szívnek és elmének olyan csodálatos borát és bűzját szállítja, amelyek közös javai lehetnek az egész emberiségnek.

Szeged, 1928 február.

JUHÁSZ GYULA

AZ ELSŐ ÁLLOMÁSOK

Írónk életének indulása valóságosan egy állomásról történik, még pedig a ceglédiről. Steingassner József, az apa, a keresztlevél tanúsága szerint váltóór, a múlt század hatvanas éveinek közepén néhány esztendőig az osztrák vasúttársaságtól bérelte a ceglédi vasúti vendéglőt, a restit 1866-ban Königrätz évében fehér karácsony borult a magyar alföldre. Ekkor született, amint az anyakönyv mutatja, december 21-én Steingassner József és Ströbl Mária fia, akit a magyar irodalom története Tömörkény István néven fog elkönyvelni örökre. Nagy öröm a kis családban ez a karácsonyi gyermek, akit öt nap múlva tartanak keresztvív alá a római katolikus egyház szertartása szerint, mivel az állomás akkor olyan messze esett a várostól és olyan kemény tél volt, hogy a papot hívták ki, bizonyos Vida Ferenc káplánt, aki az első vértanú emlékünnepe Istvánnak keresztelte a kisdédet. Burger Zsigmond volt a koma, aki könyvekkel és földműveléssel is foglalkozott és ez a körülmény szinte jelképezte az újszülöttnek élete sorát és irányát. A keresztanya, Ströbl Magdolna, az anya testvére, szegedi vendéglős patricius család sarja. Egyébként a születés körül némi legendák keletkeztek, egyik szerint útközben történt

volna, másik szerint írónk maga úgy említi, hogy 23-án jött a világra. Bizonyos az, hogy szent karácsony gyermeke volt és egész életét keresztül megőrizte lelke a fehérséget és anyagi ének tiszta dallamát. Saját szavai szerint világeletében soha sem volt benn Cegléden, a városban, amelyben született. Két esztendőig maradtak még Steingassnerék az állomáson, azután hazakövetkeztek Szegedre. Pétfői alföldi poézisének prózai trónörökösét egyelőre nem fogadta semmi különösebb ünnepléssel a tiszparti metropolis, melynek porában és csöndjében, néhány megszakítással, tovább folytatódott és beveződött az élet.

Steingassner József törekvő és iparkodó férfi volt, jó apa és polgár, aki öt gyermekének békés, boldog otthont teremtett és példát nevelést adott. Az anya pedig igazi nagyszószony, aki valóban párja és fele az urának Szegeden a Feketes Sas utcában van vendéglőjük és a felsőtanyai Balástyán birtokuk, jókora darab föld, amelyre visszagondolva mondotta később az író: »ha most meg volna, nem volnék kezelébe senkinek.« Mégis csak ez lett az igazi szülőföld, ez a televény, áldott, szegedi anyaföld, amely az elemi iskolás tanév végén, egész nyáron át, olyan tágasan és naposan fogadta a gyereket, akinek ámuló tekintetében először tükrözött a délibáb és kicsi szívében először mozdult meg a határtalan szeretet. A többi testvérral (három fiú volt és két leány) sokat évdött, mert azok őt ceglédi bicskásnak nevezték komolykodó tréfásan, holott ő is szegedinek vallotta magát, az a kis kését neki! A gimnázium első osztályát (1876—77) a szegedi kegyesrendieknel végzi a fiú, de a sorsa innen a szomszéd Makóra szállítja. A hetvenes évek vége felé Makón, mint a csanádi püspökség vendéglőjének bérloje, a legszebb kilátásokkal nagyvendéglős lesz Steingassner József. A Kis város kellős közepén van a Korona, amely abban az időben olyan volt, mint valami karavánszeráj. Nagy forgalom, különféle népek jöttek ide és szálltak meg, utazók és kereskedők tanyája ez a Korona és a Pista fiú alaposan szemügyre veheti az élet mindenféle vándorát. Uri vadászok éppen úgy megfordultak ebben a makói csárdában, mint a hallgatag bennszülött polgárok, medvetáncoltató oláhok és majomtanító szavóiaiak váltakoztak torontáli svábokkal, belgrádi fuvarosokkal, mindenféle városokkal, baráberekkel és csizárokkal. Magyar, német, francia beszédek vegyültek itten, hazai és idegen arcok mutatkoztak. Görbe Sámuel presbíter és Diós-Szilágyi uram elmélkedtek a világ dolgai felől, egy leendő író számára a legjobb iskola volt ez.

De azért persze a másik iskola sem hiányzott, a református kis gimnázium, amelynek négy osztályát becsülettel kijárta a kis Steingassner. Összesen négy tanára volt az egész

intézetnek, azok közül is egyik igazgató volt, egyik meg Szalárdi Antal református tiszteletes és így, ha a papnak temetésre kellett mennie, akkor a mi Istvánunk húzta ki az első vagy a második osztályban az órát, ami némi tekintélyt szerzett részére a többiek előtt és arra vall, hogy a gyermeknek nagyobb becsülete volt a tanárai szemében is. Ezekből a tanuló évekből különösen egyik diáktársára emlékezett meghatott szeretettel, egy szegény tanyai fiúra, aki mindig eminens volt és aki még maga tartotta a kis testvérét és mindig elsőnek érkezett az osztályba, hogy begyűjtson télen a kályhába, mert a szállása fűtetlen vackában didergett. A paraszti szólásmondásokat már ekkor igen figyelte a gyerek, az iskolában egy László Gázi nevű tanyai fiú és a Korona előtt az ott ácsorgó dologtalanok vagy a kaszinózó pihenő népek révén. Különösen egy Félkező Nagy János nevezetű férfit eredeti kiszólásaiban gyönyörködött.

Ekkor kötött benső barátságot azokkal is, akik élete végéig hűségesen elkísérték: a könyvekkel. Első olvasmányai a keze ügyébe eső képes lapokon, kiváltképen a népszerű Vasárnapi Újságon kívül, amelyben kedves Vernéjét találta, Robynson története, Jelky András kalandjai, a szép Meluzina históriája, Szent Genovéa élete, Rúbezahil, idősebb testvéreinek iskolás könyvei és különösen Tatar Péter, ez a klasszikus magyar ponyva, amely ezidőben a vásárok könyvpiacán állandó vendég gyanánt szerepelt. Mélyebb és maradandóbb hatással voltak a kis olvasóra Cooper híres indián történetei és Ferry Cserkésző című, hasonló tárgyú regénye, majd Goldsmith falusi idillje a Wakefieldi lelkészről és a Vasárnapi könyvtár kiadásában megjelent András, a szolgáló, meg a Boldogfalva, ezeket később rendkívül becses és drágá kiadványoknak nevezi, amelyeket, ha rajta állana, ingyen osztatna szét az ifjúság között. De akkoriban mégis csak Verne Gyula volt az, akinek utazási könyveit imitt-amott támadt pénzén meg is vásárolta titokban, noha előzőleg már olvasta őket a Vasárnapi Újság folytatásaiban. Később sorra került Vas Gereben, a magyar nép, szellemének és nyelvének ez a nagy értéke és tudója, majd Jókai, mindkettő nagy hatással, de Jókainak összes művei közül a Kalózkirály nyerte meg tetszését leginkább. Az ifjú Anacharsis utazása szintén kedves olvasmányai közé tartozott a diáknak, aki egy állomáson született és később nem akart soha kimozdulni szűkebb hazájából.

A makói élet tarka képeit egy alkalommal fekete gyász komor színe váltotta föl, 1879 március 12-én a nagy víz elöntötte ezt a szűkebb hazáját, Szegedet és ő az öreg Sándor huszárral kocsin ment a romokban heverő városba, hogy az atyafiakat és ismerősöket áthozza Makóra.

A romváros és a haragos Tisza sokszor kísérteti a gyermek álmaiban és ébren is állandóan rátereltek az érdeklődését mindenféle beszédek, legendák, amelyeket az átutazó vendégek szövöttek a fehér és piros abroszok fölött.

Az omnibusz jött-ment, hozta, vitte a Korona-szálló vendégeit, egy nap megérkezett a Zsiga is, a bruder, aki tíz évvel volt idősebb ácsánél és aki Bécsben német szóra volt oda, de úgy, hogy most már nem értették meg az egymás nyelvét. Történeket ilyen csodák a világon.

A PATIKATÓL A REDAKCIOIG

A nyolcvanas évek elején megint Szegeden vannak Steingassnerék. Istvánnak pályát kell választania egészen fiatalon és egészen komolyan, mert az élet nehéz, de élni kell. Ő az Ibsen mesterségét választja, patikusnak készül. Félig művészet ez, félig tudomány, ahol a megfigyelés és a megmondás szükségeltetik. István ilyen fából van faragva és hajlamot érez a hivatáshoz.

1882-ben beáll az egyik belvárosi patikába,

a Götz-féle gyógyszerertárhoz és a munkás élet kezdetét veszi. A tizenhat éves gyógyszerészgyakornok innen jó helyre kerül. Kovács Albertnek, az egész városban ismert és kedvelt Papusnak gyógyszerertára a város szívében van, a barátságos, derűs patika valóságos kis kaszinója a társaság embereinek, minden hír ide fut be és innen terjed, urak és parasztok egymásnak adják a kilincset, maga a gazda csupa tréfa és elmésség és ha dolgozni nem kellene, paradicsom lenne az élet ebben a patikában. De az ifjú gyakornok dolgozott is szorgalmasan, tanulta a neveket, keverte a mérgeket, bár az éjszakai inspekcio üres óráiban már frogatta az első tárcáit a Szegedi Híradó számára, egyelőre még egészen reménytelenül. De 1884-ben már nyomdafestéket is látott írása. A tirociniumot hamarosan letette és a segéd-úr most már világot akart látni, mert szűk lett neki a szegedi Macedónia. Egyelőre falunak nevezték ezt a világot és pedig Kisteleknek, ahol igazán esőnd volt, nyugalom, minden embert meg lehetett ismerni és az irodalommal is behatóbban lehetett foglalkozni.

A főnök szigorú ember volt, aki az Oppoldoc Camphorata készítése tekintetében más elveket vallott, mint segédje, aki viszont meggyőződéséért kész volt fölládozni kisteleki holdogulását és egy heves disputa után otthagytá az egész nagyszerű kondíciót és egyszerűen kiment József bátyjához a csöngőlei pusztára, aki éppen ott gazdálkodott és aki újra megtanult magyarul, a bűjdosó Istvánt pedig emberül fogadta.

A balástyai pusztát a gyermek szemével bámulta annak idején, a csöngőleit már az ifjú tekintetével szemlélte. Ennek az emlékei nemsokára frissen és élesen fognak jelentkezni első történetei leírásaiban.

De alig szellőztette ki lelkéből a patikák fanyar illatát és alig fürdött meg a végtelenség levegőjében, egyszerre csak megjelent egy pusztázó lovasember — akár a novellákban — és hozta a város üzenetét. Egy szegedi rókuszi gyógyszerertár gazdája öngyilkos lett és most őt kérték föl, hogy vegye át a patika vezetését.

És István ment, mert hívta őt a városa.

Egy darabig ment is a dolog, igen tanulmányos ember lett ifjú Steingassnerből, aki a gyógyszerészeti szaklapokba kezdett cikkeket írogatni, de azért álnóven és névtelenül a megkezdett szépirodalommal tovább is kacérkodott.

(Hogy ebből a flörtből támad az egész életre szóló nagy, komoly szerelem, azt talán maga se hitte volna.)

De Nagy Sándor, aki a Szegedi Híradót szerkesztette, első novelláját nem közölte, kocsarat adott a fiatal irodalmi szeladonnak és ekkor megesküdött, hogy azért is megmutatja. Már néhány írása jött, sőt némi figyelmet is keltett a lapban, mikor váratlanul meghívást kapott a kiadótulaidonostól, Burger Gusztávtól, aki rokona volt, hogy lépjen hozzájuk belső munkatársként. 1886 február végén történt ez a nevezetes fordulat, amelyet a Szegedi Híradó vasárnapi száma e pár sorban adott tudomására olvasóinak: Lapunk szerkesztőségi személyzetében változás állott be, amennyiben Törös Tivadar úr a mai naptól fogva megszűnt munkatársunk lenni. Helyébe a lapnak belmunkatársául Steingassner István urat, fiatal földinket nyertük meg, akinek ügyes, eleven tollát Tömörkény név alatt lapunkban megjelent tárcaközleményekből ismerik olvasóink.

Csakugyan ez a Tömörkény már nem volt egészen ismeretlen azok előtt, akik ezen időben az új és igaz hangokra fölfigyeltek.

Különösen egy tárcza Havas utcákon címmel (1886 január 19) érdemel figyelmet, amelyben a kezdő író oroszliankörmei villannak meg. A hidról nézi a várost a téli napfényben (mennyre az ő szava lett ez) esupa erős megfigyelés, nyers realizmus, fanyar humor, (persze még cum grano salis, patikamérlegen) és a végén egy kis érzelmes romantika, de az is ácsap meleg és mély emberi részvétele a pinelakás szegény beteg iránt. Nyelvében még fölös számban találhatók a korszerű idegen szavak, de néhol már meg-

leli a maga hangját, amely természetesen, kamaszosan változékony. Már folytatásos tárcája is jön, Pusztai szivek címen egy elbeszélés, ekkor éri a meghívás a laphoz.

A patikus provizor, akinek legnagyobb olvasmányi élménye Turgenyev kis remeke, Egy vadász naplója volt, természeti képeinek igazságával és a szegény nép szeretetével, egyszerre újságíró lesz, aki a tollat mindhalálig forgatja, végig becsülettel és mindig di-csőséggel.

A RIPORTTÓL A REGÉNYIG

A Szegedi Híradó a mindenkori kormányt támogatta. A kormány polcán akkor Tisza Kálmán ült, akinek szegedi helytartója Tisza Lajos gróf volt, az urbis conditor, a város árvíz utáni nagy rekonstruktor. A fiatal városban erősen lüktetett az élet, épült és szépült itt minden, a haladás és fejlődés szokatlan tempójában. Ez az idő volt a szegedi hírlapírás hőskora. Ennek a katonája lett a Szegedi Híradó új belmunkatársa, aki a rendőri riport műfaját vállalta. Rendőri riport, egyelőre így hívták a kezdő Tömörkény muzsáját, de ő rövidesen megmutatja, hogy nem a műfaj teszi, hanem a fajsúly.

A szerkesztő, Nagy Sándor, régi érdemes újságíró, aki az Öreg és Senex álnévek alatt sok érdekes dolgot figyelt meg és sok hasznos eszmét pengetett, szigorúan, de igazságosan bánt az új növendékekkel, akinek írásai új szintet adnak a régi lapnak. Ez a régi lap a szerkesztőséget irodának nevezte, ahol a belmunkatárs urak hivatalos órákat tartottak, tekintélyes alakban jelent meg, igen komoly ábrázata volt, állandó rovatai között szerepel a Vegyes és a Csarnok, a szegedi híreket Helybeli újdonságok címmel közölte, volt benne rendes vezércikk, tárcsa, melléklet is adott és »lapunk barátai« soraiban számitotta városunk fiatal tudós tanárait, akik leginkább a szegedi város bárányának problémáján vitatkoztak.

Tömörkény szinte két kézzel dolgozott. Rogatta a rendőri híreket és ezzel egy csapatra megteremtette a színes riportot a Szegedi Híradónál. A rendőrségen szemtől-szembekerült azzal a néppel, amelynek legnagyobb ábrázolója lett. Napról-napra találkozott itt a modelljeivel, akik a tanyáról, a külvárosból, messze földekről és mély oduktól jöttek elő, rapportra az örökkévalóság riporterehöz. Megindul a verseny Tömörkény és Békefi Antal között, aki az ellenlapnak, a Szegedi Naplónak belső munkatársa, hasonló minőségében és aki Biro előtt című könyvében gyűjtötte össze a kapitányság szobájában szerzett tapasztalatait.

Tömörkény rendőri riportjai lassacskán kerek rajzokká és történetekké nővik ki magukat, amelyek valóságosságában és zamatában van valami Bret Harté kaliforniai beszélyeinek és Mark Twain históriáinak levegőjéből és szelleméből. (Ezek voltak Dickens és Theuriet után utolsó nagy irodalmi élményei.) De ő valahogy magához magyarítja ezeket a távoli hatásokat is. Egy március idusa utáni riportban elmondja, hogy az Iskola-utca elején levő Zum Soldaten-hez címzett ősi pálinkamérés ajtajára pingált bakának a kezéből elfújta a szél a kupicát, olyan nagy zivatar volt. Mit kellene írni? című tárcájában témát keres. Talán Föregteteg Sándorról kellene novellát írni? No itt van, az ifjú Tömörkény már megtalálta a hőse vezetőkével és nemsokára rábukkan magára a hőse is. Az év végén a lapban rövid hír számol be arról, hogy Halbör Varga János és Varga Halbör János alsótanyai juhászok birkatolvajlásban találtattak. A név és a jelleg már megvan, csak a Föregteteggel kell a Vargát kicsereelni és ime a jelek szerint 1886 karácsonyán, a húszszázötödik szegedi író lelkében megszületik a halhatatlan alak, a nevezetes Halbör Föregteteg János.

Közben azonban a »komoly« irodalmat is művelni kell és így jönnek sorra azok a folytatásos elbeszélések, amelyek Pusztai szivek, Margit és Nincsen szivök címmel jelennek meg, a Szegedi Híradó hölgyolvasóinak örö-

mére. Ez a három hosszabb elbeszélés, amelyet ma kis regénynek neveznének, a fiatal Tömörkény lezámolása a korában divatos romantikával és szentimentalizmussal. Ilyeneket is kellett írnia, hogy hamar és végleg túltegye magát rajtuk. Ezek a falusi és tanyai szerelmi történeteken még megérik a régi jó Gartenlaube, amelynek díszes kötetek ott sorakoztak Steingassnerné asszony könyvespolcán, a nagy német klasszikusok mellett, de már van bennük valami a Theuriet hármatos és búzavirágos kedvességéből is.

Es van valami az ifjú író kisvárosi és tanyai emlékeiből és van valami a magányos fiatal lélek elrejtett és elfojtott lírájából is. Mert itt még egészen komoly szerelem áll az események középpontjában. Mindegyikben Margitnak hívják a hősnőt, mindegyikben egy félszeg, zárkózott, de alapjában véve derék és nemes lélek küzd a leányért, egy hősi külsőjű, de alapjában véve hitvány férfi ellenében. De a divatos és sablonos keretet néha szétéri a valódi tehetség jelentkezése és például a Margitban (amely a legsikerültebb és amelyet élete végén, mint regényt újra kiad az Erdekés Ujság 1916-os pünkösdi mellékletében) a szép Solymos Margit, a jó Erdy és a gonosz Böck szerelmi triójának háttéré gyanánt a magyar alföldi puszták végtelen nyugalma megkapó erővel és bájjal érezteti az író néhány tájrajzában, amelyek a szőlőművészet alkotásaira emlékeztetnek.

Ezenközben Dankó Pista kezdte a nótáit kipengetni a Hungáriában.

Nem jó mindig, minden este a fonóba eljárni és Nem fúj a szél, nem forog a dorozsmai szélmalom, addig, addig, amíg egyszerre csak egészen Tömörkény István lett a Steingassner gyerekből.

AZ A HÁROM ESZTENDŐ

Patikusságnak végleg búcsút mondott Tömörkény, de még utoljára, engesztelő áldozat gyanánt kiadott egy különös munkát a Franke-féle konyha vegytana címen, javított és bővített kiadásban, mint ahogy annak idején Gárdonyi Géza népszerű orvosi művekkel igyekezett komoly színben tűnni föl a közönség előtt. De az elhagyott hivatás mégis megbosszulta magát, a nyurga, sudár újságíró 1888-ban a harmadik sorozáson bevették katonának. Az akkori idők szerint elvesztette önkéntességi jogát és így történt, hogy a három esztendőre besorozott regruta mérgében még azon napon folyamodott, hogy a novibazári csapathoz tegyék le.

— Gondolja meg a dolgot — mondotta neki katonai jóindulattal az őrnagy, aki a sorozást vezette. Jobb lesz itthon, majd valami irodában eltelik az idő. Miért akar Boszniába menni? Nem volna jobb itthon?

— Nem — felelte az újdonsült baka, aki frizott a nagy, szögletes sárga háztól, amit közös kaszárnának neveztek és inkább az ismeretlen idegenbe vágyott, ott túl a kék hegyeken, messze.

Beöltözött a mondúrba és négy nap múlva teljes felszereléssel, százhusz szegedi nyegenhatossal, bandaszóval kivomultak az állomásra, hogy meginduljanak Bosznia felé.

Sikojtozva ment az vason az bagony. Magyar nóták harsogtak a vonat ablakából az éjszakába, két éjszaka is elmúlt, mire Sarajevóba érkeztek. Most még csak nyolcnapos gyalogmars kellett és ott voltak Novibazárban, hogy az odalenváló kiszolgáltakat fölváltsák. Ez már itten Spanyolviaszkország, ahogy Tömörkény sírva-vigadó kedvében elnevezte. A legszebb völgybe értek, amit valaha látott. A legnagyobb néphez, akít valaha ismert. Mikésken vallotta ebben az önkénytelenül önkényes száműzetésben, hogy a jó Isten e kövek közé hullatott el néhány darab kenyert, amit megegyen és annak érte kellett mennie. Ide kellett jönnie, hogy most már végképpen megismerje és megszeresse a szegedi népet, a magyar parasztot, akivel együtt élt, együtt robotolt, együtt szenvedett és együtt tűrt ebben az idegen világban. Bizony itt tarkább karavánszeráj volt, mint a márkói piacléren. Itt találkozott össze infante-

rist Csupakkal, aki tévedésből se tudott volna hibásan célozni és aki rövidesen hazaszimulálta magát a kis családjához, infanterist Alexander Bézsóval, aki török nőbe szeretett, káplár Pappal, aki a kis bosnyák lurkókkal játszodozott és a maga porontyaira gondolt, az oláh Ruszanddal, a szimuláncsal, akít megölt a honvág, a kis Omárral, aki meghalt a katonák után és a különféle Istvánokkal, Mihályokkal, magyarokkal és emberekkel, akik lassan mind megnyilatkoztak fürkésző tekintete és érző szive előtt. Az emberi közösség hitvallására nevelte és tanította minden. Így telt el tizenkét hónap, nehé katonasorban, egy bñtaillonban, ahová az ezred büntetésből küldte a bñnos embereit. A mi Pistánk úgy élt közöttük, mint nagy orosz társa, Dosztojevszkij a szibériai halottasház rabjai között. A szive melegével magához ölelte és fölemelte őket. Innen kezdett irdogálni a Budapesti Hirlapba. Innen, ahová két hét múlva érkezett meg a magyarországi újság, ha ugyan megérkezett, mert télen a patrul nem bírt elvergődni a nagy havakban a szomszéd állomásig. Mikor egy év múlva jött a megváltás, mehettek haza, egy esomó jó ismerős között az Izmail bég, aki gróf volt, de mezitláb, a derék Mamud aga, aki szintén előkelőség, de húszszállító, a fehérlábú Dánakkal és Jókákkal együtt siratta meg az eltávozót.

A görbe hegyek országában úgy járt Tömörkény, mint a bibliai Saul, aki atyjának szamarát kereste és királyságot talált. Itt élte át az első nagy témáit, de még nem írta meg őket. Alakok és tájak rajzolódtak fogékony fiatal lelkébe, amely szűzi ámulattal fogadta a benyomásokat. Magas jegenyefák integettek felé a távolból és a Lim vizének zúgásából a szöke magyar folyó üzenetét hallotta.

A második kis esztendő otthon telt el, részint különféle kimaradásokért kapott arisztomokban, amelyekből sikerült kifogni kilenevenhét napot, részint az országba való utazásokkal, amelyek révén bejárta Krassó-Szörényt, Csanádot, Aradot, Bihart, mint »játszi csapongó«, míg végre a harmadik esztendő kiszolgálására Bécsbe érkezett. A császár katonája, a császár városában megint új világot látott. Ferenc József aranykorát élte akkor a kedélyes és pompás birodalmi székhely, ahol a Mircsik és a német gyerekek szeretettel fogadták a karcsú nyalka magyar vitéz urat, a vendéglőben helyet szorítottak neki ünnepésien, a szegény katona a vidám városban sok jó napot töltött.

Nagy olcsóság volt, sok látványosság. A Nagy Terka vendéglője a Burg Színház mellett, ahová csak magyarok jártak, testörök, katonák, vadászok, iparosok, színházi munkások. Itt látott először európai színházi kultúrát a Burgtheater estéin, azóta se igen látott többet. Közben Bruckba mentek, majd Bécsújhelvre, ahol egy kissé szűk lett a német ruhá rajta, mikor a helyet nézte, ahol Zrinyi Pétert kivégezték és a tornyot, ahonnan Rákóczi Ferenc megszökött.

A három kis esztendőnek egyszer csak vége lett, a szabadságos kis könyvet kiadták és a legények mentek hazafelé. Mire hazakerült, őrmester lett a Steingassner, de a katonaládában olyan marsallbot volt már elrejtve a jövőndő számára, mint a parancsolat.

A KÉT PISTAK

1891-ben került haza véglegesen Tömörkény és most megint csak ott volt, ahol három év előtt. Megállott a keresztútnál, a katonablúzból és a katonaládával, amelyben minden földi kincse elfért. Megint lehet pályát választani. A Megváltóhoz címzett gyógyszer-tár hatvan pengő forintot és lakást ígért neki, a Szegedi Napló, amely szemet vetett reá, ötven pengő forintot. Leginkább mind a két hivatalt elvállalta volna, mert hiszen nappal ráérne mérget keverni a patikában, éjjel pedig folytatni a dolgot a redakcióban. Patikába úgvse megy éjszaka okos ember! Hosszas tanácskozás után elfogadta Bába Sándor kiadó és Kulinví Zsigmond szerkesztő ajánlatát és a Kósó Istvánét is, aki meg a lakását akarta megosztani vele. Kósóval, aki katonaviselt fiatal gyakorló ügyvéd volt, a tanyák

szülőtte, már Boszniából levelezett és csakhamar testi-lelki jó barátok lettek. A Pusztaszeri-utca 7 alatt volt a rezidenciájuk, amely ügyvédi irodául és magyar író otthonául egyaránt szolgált. A katonaláda az ágy alá került, a blúz a szekrénybe. Juventus ventus, ha hébehóba összezördültek, Tömörkény a katonaládát a szoba közepére tolt és ezzel »fölvette a lakást«. Tulajdonképpen Tömörkény volt a rangidősebb, mert ő fölvitte az őrmesterségig, míg ezzel szemben Kósó csak fráter maradt.

Ez a disztinkció érvényesült még a szekrényben is, ahol a Kósó munderjának fölütött karja állandóan szalutált Tömörkény blúzának. — Ez tetszik nekem az egészben, ez a szép szubordináció, mondogatta az őrmester úr büszkén. Fiatalok voltak, a béke verőfénye ragyogott életük egén, a gondok fellegeit tréfával és évődéssel úzték el messzire maguktól. Tömörkény egyre gyakrabban járogatott át a szomszédba, a Sabja kocsmárhoz és amikor ezért kérdőre vonta a lakótárs, Pista csak ennyit mondott:

— Tudod, Kriegskameradom volt a Sabja, odalenn Spanyolviaszkországban, hát csak pártolni és támogatni illik a bajtársamat. Hamarosan kiderült, hogy sok ilyen bajtárs akadt, a Martonosi is Fölsővárosban, a Hubert is, meg a többiek.

— Több bormérő volt abban a században, mint amennyi a békebeli létszám — dörmögte a bajusz alatt Kósó, de azért mindent megértett és megbocsátott. Néha bizony együtt támogatták a bajtársakat, fiatalok voltak és Tömörkény már akkor kezdte emlegetni, hogy úgy szép a legény, ha ballag. Néha egészen komolyan elköltözött a lakásból Tömörkény, de egy-két nap múlva rendszeren ott találta este Kósó a szoba közepén a katonaládát. Egyszer Szilveszterkor Kósó István nem lélt az asztalára kikészített újví gratulációkat. Már-már elhatározta, hogy azonnal fölmond a takarítónőnek, amikor se szó, se beszéd, Tömörkény elővesz egy névjegyet a zsebéből, amelyen a következő nyomtatás áll:

KÓSÓ és TÖMÖRKÉNY PISTAK
lakótársak, szabadúszók, szobatornászok.

Kiderült, hogy ezeket a félhivatalos című és jellegű gratulációkat küldte el a másik, Pista nevében.

Gyakran voltak nagy vacsorák a háznál, krumplistarhonyával, Beck Pista, Pillich Pista, Kátay Sándor, Bende Tóni, Tüzöltő Jóska, Taschler Bandi és Jóska és más szegedi aranyifjak és szegénylegények részvételével.

Kedves helye volt ez időben Tömörkénynek a tiszaparti Hubert kocsmá, amelyet gyékény kaszinónak és csöpögi csárdának neveztek, mert a padlójára gyékény borult és egy nagy petróleumlámpás csöpögött a mestergereendája alatt. A fehérre meszelt falon pedig az obligát Ferenc Jóska és Kossúth apánk. Egy nap leszáll a két Pista a csárdába (mivel több lépcsőn kellett egy pincébe lemenni), hát mit látnak szemek? Gázláng ég az asztalok fölött, a falon tarka tapéták, a padlón puha szőnyeg.

Tömörkény állva kért két decit utoljára a világ legridegebb hangján tette hozzá:

— Üssön bele az istennyilla az ilyen civilizációból!

Egy más alkalommal Török Auréllal, a jeles antropológussal melegegett össze az ifjú Tömörkény. A koponyák nagy szakértőjének különösen megtetszett Kósó István feje.

— Igazi tatár típus. Ez a legmongolabb koponya az egész határban — állapította meg Török Aurél és ez a megállapítás viszent szöveget ütött Tömörkény fejébe. Ugy érezte, itt az alkalom egy jó tréfára, amelyet nem szabad elszalasztani.

— Tudod mit, mondotta a tudósnak, amikor ketten maradtak a borok fölött — én tezek neked egy kedvező ajánlatot. Neked és a

magyar antropológiai tudománynak is nagy szükségetek van egy ilyen alkalmas fejre, mint a Kószó Pistácé, hát én szépen eladom neked illő áron és így én se járok rosszul, a tudománynak is haszna lesz belőle.

Török Aurél nézett egyet, majd ő is elérte a tréfát és másnap Tömörkény dicsekedve emlegette, hogy milyen jó vásárt csinált.

— De az én fejemmel mégis csak én rendelkezem, és pedig kizárólagos joggal! — méltatlankodott Kószó.

— Igen ám, a halálod előtt — replikázott a szobatárs —, de a halálod után már nem, mert így egyeztünk meg. És még sokáig évődtek azon, hogy mennyiért is adta el Tömörkény a Kószó koponyát?

A RÉGI SZEGEDI NAPLÓNAL

A Szegedi Naplónak éppen új Korszaka kezdődött, amikor Tömörkény a lap munkatársai sorába lépett. Az 1878 derekán megindult lap mindig a függetlenségi eszme és a városi közérdek szolgálatában állott és a vidék legjobb újsága gyanánt szerepelt. Volt neki egy hőskora, az árviz után, amikor utat tört és épített, amikor Mikszáth írta benne a prózát és Pósa a verset és most jött el a fénykora, a modern hírlapírás érvényesülése minden vonalon. Kulinyi Zsigmond szerkesztette ekkor a Szegedi Naplót, aki okos és józan publicista és kiváló lapvezér volt, érdemleges multtal és duzzadó munkakedvvel.

Szeged új korának ő írta meg pragmatikus történetét és jó részben ő irányította ebben az időben Szeged jelen életét, az újságja révén. Bába Sándor, a kiadó, kedves, derék ember, igaz barátja a betűnek és a betűvetőknek. És a lap gárdája, az örökké vidám Lipsey Ádám, aki versben és prózában egyaránt jeleskedett, az örökké komoly Thury Zoltán, aki később a magyar elbeszélő- és drámairodalom korán elmenő nagy reménysége lett, Kabos Ede, akinek lelkében szintén forrongott már a jövő és sok eltűnt robotos mellett, akik aranyat adtak ölomért, a különös, magányos, hallgatag, sírvavigadó „láthatatlan ember”, a fiatal Gárdonyi Géza, aki három évvel idősebb Tömörkénynél. És — last but not least — itt van már Tömörkény István is, megérkezett az idegen országokból, a véletlen folytán éppen akkor, amikor a magyar irodalom fejedelme, Jókai Mór is meglátogatta városunkat. A Szegedi Napló 1891 július 30-án jelenti Gárdonyi Géza távozását az Arad és Vidékéhez és hogy „szerkesztőségünkben egy jeles és már elismert fiatal író, Tömörkény István foglalja el helyét”.

Az új munkatárs hamarosan oszlopa lesz a lapnak. Riporternek szegődött, de a lap mindenese lett. A vonal fölött bírálatot mondott az ország és a világ nagy dolgairól, a vonal alatt a város és a tanya dolgairól számolt be. Ő írta a közgyűlési tudósítások bevezetését és pedig olyan tartalmasan és ötletesen, mintha Mikszáth írta a Tisztelt Ház üléseiről, a rendőri riport művészetében már nagy gyakorlata volt.

A humorista Tömörkény is kedvére tréfálkozhatott a Hüvelyk Matyiban, amely ez időtől kezdve, mint a Szegedi Napló vasárnapi élelapp melléklete jelent meg. A Kecse szavával és az Infanterist Elias Csamangó dolgait rovgatta, nagy és állandó gyönyörűségére magának és az olvasónak.

Az ellenlap Szegedi Paprikája kénytelen volt beszűkíteni a csipést Tömörkény borsós iróniája következtében.

Mert ellenlap is volt bizony, olyan nemes verseny folyt a Napló, meg a Híradó között, amely Kecskemét és Nagykőrös küzdelmét is meghaladta, kurucok és labancok igyekeztek lemarasztalni vagy fölültetni egymást, de a cél közös volt: Szeged szebb legyen, mint volt és ennek a szent célnak érdekében a legragyozóbb eszközökkel harcoltak, a tollal, amely a választottak kezében aranytollá változott.

Tömörkény nem volt politikus, nem is vonatkozott soha politikába, de azért a szive

is inkább ide húzott, az öreg Naplóhoz, amely mindig fiatal tudott maradni és amelynek függetlenség volt nem csupán a jelszava, de a szelleme is. Az új munkatárs első nyomai a lapban igen érdekesek és jellemzőek. Megindult hangú, beharangozó Lajos napra. (Ed-dig Tisza volt a Lajos, ezután leginkább Kos-suth lesz.)

Bakalevél a nyári háborúról. (A rezervista egy időre bevonult a hadgyakorlatra.) Kálmány Lajos „a mi papunk” népköltési gyűjteményének ismertetése. Az egyetlen irodalmi kritika ez a tárcsa, amelyet valaha Tömörkény írt és ime, ez is a szeged-vidéki nép költészetével foglalkozik, nagy gondnal és szeretettel. Külön kiemeli a Szűcs Marisról szóló ballada szépségét (amely a székelynek szegedi változata) és idézi a bohókás népmesét: Miért nincs Szilveszternek nadrágja? Mark Twainből tárcát fordít (persze németből), tárcasorozatot indít az új tanyavilágról és folytatásos cikke jelenik meg a kulturpalota kincseiről, amelyet akkor még Reizner János őrizett a reáliskola épületében. Ez volt a városi muzeum föltekintése.

Ebben az időben divatban volt az álnevek viselése, mint ahogy a bálakban álarcot tettek föl az előkelőségek is. Már Mikszáth kezdte ezt a Kákay Aranyos No 3.-al, amely néven Tisza Lajost és udvarát örököltette meg az ő esodálatos nagyitva kicsinyítő és kicsinyítő nagyító humorával, majd Hariri és Pluvius néven folytatta a fővárosból. Sebők Zsigmond a szelíd és érzelmes novellista Plautus néven karcolt, Kulinyinek is volt két árca Zajgó és Stock-mágyár. Lipsey Ádám Pasquino, Robin és By-tang néven esatangolt a kroki himes mezején, mire Tömörkény Hőeke Menyhért és Pista jelzessel írta meg azokat a tárcáit és cikkeket, amelyeket nem szorosán vett szépirodalomnak gondolt.

Tömörkény maga jellemző modorában így emlékezik ennek a korszaknak újságcsinálására: „A szerkesztőségekben nem ültek nyolcan, tízen, rendszerint három emberből telt ki egy szerkesztőség, de a lapot meg birta csinálni kettő. Éjjeli szolgálat nem igen volt, aki éjjelzett, be-be tekintett ugyan a nyomdába, vagy az íróasztalhoz éjfél táján is, de nem kötelezett ez senkit. Egy pesti sürgöny a ritka madarak közé tartozott.

Helyben egyedüli hírforrása a város háza, meg a törvényszék volt, amik elég kedélyes módon voltak szivattyúzhatók.

AZ ELSŐ KÖNYV

Az író végre egészen komolyan szót kér és helyet a napon, az országos nyilvánosság előtt. 1893-ban megjelenik első könyve Szegedi parasztok és egyéb urak címen, Bába Sándor kiadásában. Ennek a könyvnek már a címe maga fölér egy jó mondással és aki akkor olvasta, először, értő szemmel és érző lélekkel, az az érzése lehetett, mint ami Stanleynek vagy Sven Hedinneknél, amikor egy-egy ismeretlen földet meghódítottak a világ számára. Parasztokról, katonákról és egyéb urakról szól az író a könyv fejezetei szerint, de ez a huszonnégy rajz és egyéb elbeszélés a szegedi nép és föld fölfödése a magyar irodalom részére.

Ilyen közlőről és ilyen belülről még eddig senki sem nézte és különösen senki sem látta őket.

Új hang ez, igaz és erős, még a fővárosban is meg kellett hallani. Ez az író nem az irodalomtól tanult, hanem abba a teli életbe nyúlt, amelyet Goethe emleget.

Mindenekelőtt föltűnik ékes, átható, biztos tekintete. Szeme van, amely az élet apró jelenségeiben is meglátja a jellemzőt, a lényegét. És ez a tekintet már az első könyvben határozottan és előkélten egy bizonyos irányban jár: a népet figyeli. És ennek a tekintetnek nem csupán világító fénye van, de szerető melege is: megértő jóssággal a szenvedés, a nyomorúság és megbocsátó irgalommal a bűn és a tévedés iránt.

Jó és igaz ember ez a jó és igaz író. Mindjárt a kötet első darabja Megöltek egy legényt: kész kis remek, amelyben Tömörkény művészetének elemei in nuce szinte hiányta-

lanul jelentkeznek. Bélteki Mihály számadó juhász és társai agyonverik a csárdában Du-haj Kis Miklós csikóst. A végén visszajön a csárdába a számadó és megkérdezi illendően: — Hát az az mit ivott? Kifizetném.

Kerek egész ez a ballada történet, ez a tragikus eset, amelynek hátterében az Alföld nagy téli nyugalma dermed, az író néhány mondattal alakokat és sorsokat rajzol ki, megkapó és megindító erővel.

Már ebben az első könyvben megjelenik Förfeteg János, a tanyai juhász, akit Kószó pusztázó közérőnek hív az algyői munkára. Meglepo az a humor, amellyel ez a fiatal író ábrázolja ezt a kedves emberét, aki első tekintetre érdekel bennünket és aki egész pályáján elkíséri.

A Subavásár, a Bicskavásárlás, az Alku a mikszáthi klasszikus kaszavásárlás után még mindig egészen eredeti módon mutatják meg a tanyai ember megnyilatkozását élete egyik döntő eseménye alkalmával. Nem csupán paraszfurfang az, amit Tömörkény ezekben a jelenetekben elénk tár, több és mélyebb ez annál a föld emberének, a tanyai léleknek ősi és természetes idegenkedése a várositól, az egyszerű életforma örökletes védekezése a kultúrával szemben. Förfeteg a kompaktornál szinte jelképesen mutatja ezt az antagonizmust. Az író friss katonamelekei is megszólalnak már a könyvben, de még egy kissé nyersen, formátlanul, mintegy jelezve, hogy megvannak, de még nincsenek készen.

A magyar nyelvet már az első könyv is gazdagítja, ismeretlen szavak, szólás-mondások, fordulatok egész seregével. A szegedi nyelv vonul itt be az országos viszonylatba, külön ízeivel, saját zamatával. A Förfetegek és Jegenyék vonala (így nevezik feljűk a vonatot) megindult és a magyar nyelvünk dús rakományát szállítja a nemzetnek.

INTERMEZZO

Két évig laktak együtt a két Pisták és miután Kószó letette a legénységet (Tömörkény volt a vőfély a lakodalmán), az ifjú író társ is házasodni készült. Ebben az időben rendszeren a Kiss Palesi híres vendéglőjébe jártak, ahová nem csupán a magyaros étel és ital vonzotta a Szegedi parasztok és egyéb urak szerzőjét, hanem a takaros szép leány is, aki azokat neki fölszolgáltatta. A népszerű vendéglős leánya volt az Emma, akire ha ránézett, „majd kiapadt a szeme”. Már a nyolcvanas évek végén ismerték egymást, de most Tömörkény egészen komolyan beleszerelmesedett a Kiss Palesi lányába és egész egyszerűen megkérte a kezét. Kószó István vállalta a násznagy szerepét és 1894-ben Tömörkény István, úgyis, mint a Vendéglősök Közlönyének szerkesztője, házas ember lett. Ettől a jelentős fordulattól kezdve — mint Móra Ferenc találó hasonlata mondja — életpályája szelíd és egyenes folyású volt, mint a szegedi Tiszáé — a szabályozás után.

A JEGENYÉK ALATT

A családi boldogság és a nyugodalmas élet határozottan hasznára vált a fiatal írónak. Amit eddig a robot lázában írt, azt most az alkotás csöndek ihletével folytatta. Az újságírás napi munkája után maradt elég ideje erre is. Nem sietett, a második könyvet 1897-ben jelentette meg. Jegenyék alatt a jellemző címe, a Szegedi Napló karácsonyi melléklete gyanánt adta az új kiadó, Engel Lajos, aminél szebb karácsonyi ajándékot valóban nem kívánhatott az irodalomkedvelő olvasó. Huszonhat válogatott novellát tartalmaz a kötet, öt esztendő termése legjavából. Míg az első könyvben még inkább a tanyai paraszt jön be a városba, mindenféle bevásárlások és elintézesek végett, addig most inkább az író maga megy ki a jegenyék alá, otthonában keresi föl a föld népét, a saját környezetében mutatja meg, munkája és pihenése közben.

Ez a kötet legtisztább elbeszélő műve Tömörkénynek. Itt már igazi novellák találhatók (az egyiknek a címe is Novella), kerek történetek, a művészi alkotás komoly és sikeres szándékával.

Az író kompozícióra törekszik és láthatóan

Kedvét leli az elbeszélés fordulataiban és csattanóiban. A goethei *Eust zum Fabulierer* en egy könyvében sem olyan erős, mint ebben.

Itt klasszikusa lesz annak a műfajnak, amit a szegedi Mikszáth kezdett és vele és utána Palotás Fausztin, Sebők Zsigmond, Békefi Antal, Irányi Dezső, Ujlaki Antal, Csóor Gázi és Bíte Pál több kevesebb hivatottsággal és szerencsével folytattak. Ebben a kötetben jelent meg a Csata a katonával, ez a miniatűr remek, amely a babonás paraszti léleknek kísérteties erejű és igazságú képét adja. Ezt a kis mesterművet Tömörkény is különösen nagyra tartotta (már amennyiben nála ilyesméről szó lehet) és az Érdekes Ujság Dekameronjában, mint legjobb dolgát közölte. Karl Kraus, a Fackel szerkesztője, a szigorú bécsi kritikus Tömörkénynek ezt az írását Stephan J. Klein fordításában fölolvashó körútjain állandóan műsoron tartotta és a legteltesebb elismeréssel említette.

A Budapesti Szemle egy még szigorúbb kritikusa, aki V. Z. jelzéssel 1904-ben bírálja Tömörkényt, azt írja, hogy a Csata a katonával inkább naptárban foglalhatna helyet, gyermekek mulattatására. Mintha csak azt a régi szakértőt hallanánk, aki szerint Arany János Toldiját ő is meg tudta volna írni.

A ravasz Kabók, a Duna Lánya és a Tiszai legenda szintén erősen megkomponált aovellák. Külön lapra tartozik a Nazarénusok, amelyben ennek a kornak egyik szociális talajából fakadó vallásos népmozgalmát mutatja be nagy megértéssel és meleg emberi együttérzéssel.

Az alföldi nazarénusok először Ujlaki Antal éles riporteri tekintetét hívták föl magukra. Ujlaki köztük élt egy ideig és egész könyvet írt róluk Bibliás emberek címen 1896-ban, de azért mégis Tömörkény István vitte be őket az irodalmi halhatatlanságba. Szinte tolsztoji egyszerűséggel mondja el, hogy támad az új hit, hogy terjed, hogy alakítja át a lelkeket, hogy lesznek megrögzött bűnösökből szelíd, jóságos megigazultak. Ami pedig Tolsztojt illeti, a nagy jaszna-polyanai apostol Mindennapra szóló laikus breviáriumban századunk elején Tömörkény István egyik írását idézi, amelyben egy délvidéki öreg honvédről beszél, aki visszaadja a jegyzőnek a nyugdíját, amelyet mint kiszolgált háborús katona kapott, mivel ő most már megtalálta a legnagyobb kincset, a királyok királyát, aki azt mondta, hogy aki fegyvert fog, fegyver által fog elveszni.

A Jegenyék alatt az első kötetnek fagyár és érdes hangjain túl néhol a tiszta líra meleg és édes dallamait is megpendíti. A Pusztai harangszó például a legszebb beharangozó, vallásos »költemény prózában« Turgenev szíve szerint. Még a »nagy érzés«, amely később egyre ritkábban és egyre rövidebben jelentkezik Tömörkény mindenképpen férfias és szemérmes írásában, a szerelem is megindítóan mélységes kifejezést talál az Asszonykérő című novellában, amely klasszikusan igénytelen előadásával olyan, mint valami magyar paraszti énekek éneke.

Halbör Fürgeteg János ebben a kötetben is beállít a Vallatásban, az ostobaság subájába bűvő fufang e páratlan derűs rajzában, amelyet azóta annyi boldog, boldogtalan népieskedő próbált utánózni.

Ebben az esztendőben még egy könyv hagyja el a szegedi sajtót Tömörkény tollából, a Betyárlegendák. Az alföldi szegénylegények, Rózsa Sándor és társai kalandos bujdosásait és hősködéseit gyűjtötte egybe, a kortársak és a későbbi emlékezetek alapján, nem annyira a maga, mint inkább a kiadója kedvéért, Békefi Antallal együtt. Az író azonban ebben a kolportázsmunkában sem tagadja meg magát, noha még a nevét is elfelejti megemlíteni és csak később vallja be a szerzőséget.

Az írással nemcsak kevés pénzt és némi elismerést szerez magának az ember, hanem a hírlapirodalom néha a vádlottak padjáról is leülteti a tollfogatót. Ez a dicsőség egyszer fordult elő Tömörkény több évtizedes

zsurnalisztikai működése alatt. Egyik törvényszéki riportjában egy notorius kisteleki férfiúról azt írta, hogy büntetett előéletű. A férfiút éppen ez alkalommal bizonyítékok hiánya miatt fölmentették, ő viszont bepörölte a »rágalmazót«. Budapesten volt az esküdszéki tárgyalás, amelyen dr. Kószó István védte a másik Istvánt és fulmináns beszédében a főmagánvádlo fejére olvasta összes hírlapilag nyugtázott bűneit, amelyek között nem egyrendbeli gyilkosság is szerepelt. A bíróság, amelynek elnöke Zsitvay Leó volt, a vádlottat fölmentette a vád és következményei alól. A két Pisták a védő és a védelem azonnal siettek a postára, ahol a következő sürgönyt menesztették Szegedre: Vádlottat fölmentették, a várost kivilágították.

A VÁROS SZOLGÁLATÁBAN

Kulinyi Zsigmond után a Szegedi Napló szerkesztője Békefi Antal lett és nem Tömörkény István, akinek ez a mellőzés hosszú ideig fájt, de a sors úgy akarta, hogy ő más téren szolgálja a város és a kultúra érdekeit. 1899-ben Szeged tanácsa az anyakönyvvezetővé kinevezett Lázár Béla utódául őt választotta a Somogyi-könyvtárhoz és a Városi Múzeumhoz könyvtárosná. Ennek a gazdag és egyre fejlődő intézetnek lett hivatalnoká haláláig. A polgári élet így egészen a maga részére hódította az író, aki azért mindvégig hivatalos pontossággal írta a Szegedi Napló vezércikkeit és a fővárosi újság tárcáit.

De új hivatásának is megfelelt emberül és a régi intézetbe új életet, friss szellemet vitt. Szorgalma és tudása révén a közművelődésnek emelt palota rövidesen valóban a magyar kultúra szegedi temploma lett, ahová azonban belépni csizmában, sőt mezitláb is szabad. Tömörkénynek kiváló mestere volt Reizner János az érdekes tudós igazgató, aki a régi Szeged történetét írta meg nagy monografiájában, amely inkább adataink sokaságával és a tárgy szeretetével tűnik ki, mint előadása formájával. Reizner János vezetése mellett vett részt először a szegedvidéki ásátásokban is: Reizner János halála után Tömörkény lett a városi múzeum igazgatója.

Komolyan és alaposan végzi neki és sokoldalú munkáját. Mindenekelőtt a néprajzi múzeum európai jelentőségű gyűjteménye őrizi maradandó emléket. A szegedi népelet minden jellemző darabja együtt van itten hiánytalanul és példás rendben szerető gondossal, tudással és lelkesedéssel összehozva. Az író érdeklődése és tanulmánya szerencsésen találkozott itt a tudós föladatával. Senki nála jobban nem ismerte ezt a területet, amelyet hiszen ő fődözött föl írásában a magyar olvasó számára. Banner János a szegedi egyetemen tartott előadásában, Tömörkény etnografiáját az írásai alapján rajzolta meg és ezekben az írásokban valószínűleg kincsestárát találja a magyar néprajznak, amelynek tudományát Tömörkény művészete egészen átlekkesíti és megeleveníti.

Eltűnő mesterségeket és szakásokat mentett meg a feledéstől a jövő számára ezzel a mintaszerűen tökéletes néprajzi gyűjteményével, amelyben a tiszai bögöshajtól a Csonka Bukosza Tanács Ignác menyecskefejű bórdujáig ott van szép rendben minden, amit a szegedi nép keze, lelke az idők során megalakított.

Az etnografiának közeli rokona az archeológia, amelyet szintén buzgón és sikeresen művelt Tömörkény, mint igazgató. Hiszen itt is a népről van szó, az ősről, akik a föld alá kerültek. (Az ősről, akiknek emlékezetét olyan megkapó szavakkal vési a különféle magyarok szívébe azokon a fölhívásokon, amelyeket mint a Pusztaszeri Árpád Egyesület főtájkára készített.)

És a szegedkörnyéki régészeti kutatások, az ódon sírok föltárása megint csak közelebb hozta a néphez a népies író, aki a pusztán, az Isten szabad ege alatt érezte igazán és egészen az élet szépségét és végtelenrégét és a föltárukt ősök hamvaj mellett tett hitet arról, hogy a magyar jövőért kell dolgozni, amíg

a méces ki nem alszik. A hun, avar és árpád-kori sírok neki az örök magyar életről beszéltek, az elmúlás számára a maradandóságot hirdette.

Irodalmi téren is munkálkodott a néprajz és a régészet körében. Az Etnographia és a Muzeumi Néprajzi Értesítő állandóan hozta etnografiai munkáit, amelyek különösen a temetések rendjével a szegedi háttérben, a szegedi vizenjárók életmódjával, a tanyai orvoságokkal foglalkoztak.

Az Archeologiai Közönyben rendkívüli akribiával írt dolgozatai egész sorát találjuk, amelyekben szegedvidéki ásátásai eredményéről számol be, mint jó sáfára a földalatti kincseknek. A bilisityi, a kenyérváro dombi, a szőregi, a rőszkei, az őthalomi, az oroszlamosi és köröséri leletekről mindenkiterjeszkedő, pontos leírásokat ad, amelyeket érdekes és tanulságos etimológiai és néplelektani fejtegetésekkel és magyarázatokkal fűszerez.

Maga ezekre a dolgokra volt igazán büszke és a Szinnyi József szerkesztette Magyar írók élete és műveiben az adatok közül nem felejt el, hogy a »tudományos irodalomban az entomológiával, magyar nyelvészetével és régészettel foglalkozik«. A magyar nyelv nagy ismerője Szily Kálmán fölszólítására háromezer »elkönyveletlen« magyar szót gyűjt össze a nép ajkáról és cikkeket ír a verselő parasztokról, a német szavakról a pusztán, a német nyelvből meghonosított szólásmódokról, a bakanyelvről, valamint a pásztóirásról. Mert ez is az ő birodalmához tartozik.

De had beszéljen a leghívebb tanu, Móra Ferenc a mindenben méltó utód, aki így jellemzi Tömörkényt, az igazgató urat és hivatását:

»A szegedi kultúra reprezentánsa az európai kulturközösségben, régiségbúvár és írónk, megfizethetetlen kincsek kezelője és magyarubrikázott papirosokon ötvenfilléres tintásfüvegek számadója... Szeged magasabb kulturájának szála az ő kezébe futnak össze, Tömörkény a maga aere perennius monumentumának föllállításával a kulturpalotában megelőzte a hálás várost.«

Bizony, a hála nem mindig jelentkezett és a háború alatt meg kellett érnie a nagyszerű embernek, a város mindenésének, hogy akadott olyan városatyja a közgyűlésen, aki sajnálta tőle, a nem szorosan vett tisztviselőtől a hetedik fizetési osztály színekuráját, aki az Atilla király kínesei sírját szeretne volna megtalálni a szegedi múzeum számára.

Ez persze nem sikerült neki sem, de az az emléktábla, amely a kulturpalota könyvtárának falán Móra Ferenc szavaival* örökre hirdetni fogja a hálás utókornak a nagy igazgató el nem múló dicsőségét, akinek szelleme ott lebeg az öreg könyvek, a fiatal pillangók, a régi fegyverek és az új képek fölött, a halott dolgok lelkében a diadalmas magyar kultúra életét őrizve a jövő számára.

TERMÉKENY ÉVEK

Tömörkény termő éveinek hosszú sora következett azután, hogy a kulturpalotában biztos kenyere volt és egy kis otiumhoz jutott. A családi boldogság és a polgári rend egyaránt hasznára voltak az ő komoly, csöndes muzsájának. A két gyermek, László és Erzsike, vagy ahogy ő becézte állandóan őket, Lász és Csinnadratta, sok tiszta örömet okozott szívének és az elismerés is meglátogatta néha az Oroszlán-utcai meleg, nyugodalmas fészket.

*»E kincses háznak szentelte kincses életét mint könyvtáros és könyvtárigazgató

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN

1890—1917

Nagy fia emlékének hálás szívvel emelte Szeged sz. kir. város közönsége 1925-ben.

A termékeny munkásság eredménye majdnem minden esztendőben egy-egy új kötet, van olyan év, amikor kettővel lépa könyvpiacra. 1902-ben jelenik meg a Vizenjárók és kétkézi munkások, Szegeden, Engel Lajos kiadásában, 1904-ben a Gerendás szobákból Budapesten, Singer és Wolfner-nél, 1905-ben a Fürgeteg János, mint közérő és a Jegenyek alatt második kiadása ugyonott, 1907-ben a Különféle magyarok és egyéb népek, 1908-ban a Napos tájak, 1910-ben a Homokos világ és a Ne engedjük a madarat s más holmik, 1911-ben a Bazzarózsák és 1913-ban az Egyszerű emberek, ez utóbbi az Élet kiadásában. Tíz esztendő alatt kilenc új könyv, az író egyenletes termő erejének beszédes bizonyítéka. A Vizenjárók és kétkézi munkások új tartomány hódít meg a Tömörkény-birodalomnak: a tiszai hajósok külön világát, amelynek gondjait és örömeit, munkáját és pihenőjét annyi szeretettel és megértéssel rajzolja az író.

Ebben a kilenc könyvében egészen kifejlődik és megállapodik Tömörkény művészete. A novellából egyre inkább a rajz felé halad és inkább a régi kötetek egy-egy kiválóan sikerült elbeszélő remekét menti át az új kötetekbe, de új mesét már nem igen akar mondani. A meséhez való kedvet egészen és tökéletesen a rajzolás öröme, az élet és világ valóságának ábrázolása váltja föl.

Tömörkény művészete olyan ezekben a könyvekben, mint a nagy magyar Alföld, egyenletes síkság, amelyen a dolgok látszólagos egyformasága azok végtelenségét és maradandóságát érezteti a szemlélővel. Tisztaság és világosság mindenütt, semmi nyugtalanság és semmi bizonytalanság. Ebben az íróban — első pillanatra talán különösnek tetszik ez a megállapítás — nincsen semmi irodalmárság. Pedig úgy igaz, hogy soha sem szegődött irodalmi irányokhoz, mozgalmakhoz és éppen olyan távol tartotta magát az akadémiusoktól, mint a forradalmároktól. Olyan egyszerű és igaz a műve, mint maga a természet. Még csak a népiességet se keresi, vagy csinálja, számára az nem izmus, hanem élet. Ha soha semmi se látott volna tőle nyomdafestéket, akkor is a legelső elbeszélők egyike maradt volna. Mert az ő írásait olvasva, akár vezérek, akár tárca, akár komoly, akár tréfas, mintha az élő hangját hallaná az ember. Meleg, bensőséges hangot, mely egyaránt megérinti az értelmünket és a szívünket. Tömörkény nem tud, nem is akar mesélni nekünk, mint Jókai, akinél az egész világ és minden ember egy keleti ópiumálmom fantasztikusan színes kódéba olvadt át, Tömörkény nem anekdotázik, mint Mikszáth, aki alakjait és történeteit a maga bölcsessége és elméssége pörázán vezeti, Tömörkény nem novellázik, mint Gárdonyi, aki a tanító körülményességével bogozza a szálakat. Tömörkény beszél. Semmi sincs tőle távolabb, mint a mesemondás. Egyenes és józan szelleme nem bizza rá magát az anekdota fordulataira és csattanóira. És a novella se az a köntös, amelyben ott-honosan is kényelmesen érezhetné magát.

A novellában mindig van valami kitalálás, valami kikerekítés, valami költés, valami különös: Tömörkény csak azt mondja, amit lát és csak úgy mondja, ahogy látja. Ez az ő erőssége és biztonsága. Semmi romantika, semmi népszimfű vasárnapi sallangjából és süjtásából, kikészített és megrendezett hangulatából.

Nem volt még eddig írónk, aki annyira egy lett volna az alakjaival, lélekben, sorsban és szemléletben, mint éppen Tömörkény István.

Hogy intellektusa magasán fölülte állott Halbör Fürgeteg Jánosnak, ez a dolog érdemén nem változtat. Jókai Mór a komáromi nemes patriciusnak mint egy atyai szeretettel nézi a magyar föld népét, a Fabula Jánosokat, valami földesúri fölény érződik ebben a szeretetben a fölszabaduló jobbágy iránt.

Mikszáth Kálmán is fölülről szemléli a kis embereket, valahonnan az Országos Kaszinó vagy a Tisztelt Ház magasságából és távolságából.

Gárdonyi Géza a tanítói tekintély tisztaságát őrzik meg mindíg a néppel szemben.

Tömörkény ellenben ott üldögél a maga mintáival és alakjaival a sötétben, ott áldogál mellettük a rakparton és ott bandukol közöttük a jegenyek alatt. Ez a szinte páratlan beleérzés és veleérzés az ő emberi és írói nagyságának alapja, ereje, ez teszi kivételes eredetiségét. A magyar géniusznak kétségtelenül egyik legsudálatraméltóbb és legmaradandóbb hódítója ez a mi Tömörkény Istvánunk, aki Steingassnerből válik lelki kincseink, örök értékeink és büszkeségeink egyikevé. Mert a lélek a fő, az a fontos, az a szellem, amely terem és elevenít. Az Ur lelke lebeg vala a vizek fölött és a magyar Tiszának vizei fölött Tömörkény lelke lebeg, megszentelve a földet és folyót, amelynek érintése a művészet tiszta, derűs magasságába emelte. Milyen magyar például a Gerendás szobák és Napos tájak írójának tartózkodó szemérme a szerelem dolgaiban. Az élet és a munka komolyságának és nehézségének mély átérzése és átlátása nyilatkozik meg ebben, hiszen igaz, amit a magyar Arany az angol költő tolmácsaképpen mond:

Zsák a foltját lelle meg,

Jancsi Pannit nyerje meg,

de, emberek, erről nem muszáj annyit beszélni és az írónak vannak még más mondanivalói is, kivált a magyar sors válságos fordulójánál. Vannak, akik a nagy oroszokkal (Gogol, Tolsztoj, Csehov, Gorkij) hasonlítják minduntalan össze. Mindenesetre ezekhez áll a legközelebb. Lélekben rokon velük az igazság alázatos és buzgó keresésében és a tiszta, mély részvételben, amellyel nézi és becézi alakjait és sorsukat. De sokkal férfiasabb keményebb kiállású és kedélyesebb természetű ezeknél a többnyire misztikumba tévedő és tűzásokra hajló nagy orosz lelkeknél. Maga bevallása szerint a három amerikai humorista (Bret Harte, Mark Twain és Aldrich) inkább hatott rá, de ezek is csak az indulásnál.

Tömörkény talán soha életében nem írta le ezt a két szót, hogy emberi szolidaritás de mindegyik sorában ezt szolgálja, ezt vallja, ezt akarja.

Mennyi gyöngéd, meleg együttérzéssel viseltetik kiváltképpen azok irányában, akik erőtlenség és védtelenség. Az állatokat és a gyerekeket hogy ajnározza, hogy babusgatja, hogy öleli magához írásaiban ez a nagy, ez a jó ember. A nincstelenek sorsát mennyire szíven viseli, mennyire vállalja velök a testvéri és bajtársi közösséget! A magyar földműves szegénységének legnagyobb írója Tömörkény. Egészen a tolsztoji evangélium szellemében való az a tanítás, amelyet Megállás közben című rajzából Hódi bácsi, az ősz tanyai ember hirdeti aközönségnek a dorozsmai fürdőben:

A munka, a munka... fogatlan koromtól fogatlan koromig az egész élet — munkal Ez a cél, ez a testvérisülés. A cél: a munka. Nincs más cél. Jegyözzék meg maguknak, hogy nincs más cél. Öreg embör mondja, En maguktól tanulhatok, tudom, de maguk is tanulhatnak éntülem. Ez a testvérisülés.

És a maga módján, vagy még inkább a Tömörkény módján is, hozzáteszi szépen az öreg hitese ember:

— Hanem — csak lassan, lassan. Csak lassan, lassan.

Mert Tömörkényben nincs semmi idegen szentimentalizmus és józan, okos mértéket tud tartani még a megindulásában is. Mint ahogy egyik humoros alakja mondja: úgy szép a legény, ha ballag. E tekintetben Tömörkény legférfiasabb író és nemesupán a magyarok között. Még Mikszáth is szeret néha ravasz palócosan incselkedni a menyecskék és lányok fodrai és csipkái körül, de a szegedi föld és nép tisztaszívű íróművészenek alig akad néhány korábbi novellája, amelyben a szerelemnek döntő jelentőséget juttatna. Akkor is valami tragikus felhő borul rá és valami balladás elhallgatás. (Megy a hajó lefelé.) Az egyre gyérülő novellák között, amelyek

újabb kilenc könyvében szerepelnek, a most említetlen kívül a Báboeckay szelet hever, a Fecskek, az Etel a dobban, a Valér a földbe megy, Tömörkény alkotó erejének mésterműveit, végső kifejlődését és beteljesedését jelenti. Ha mégis valami irányú fejlődésről lehet beszélni nála, akkor azt mondhatjuk, hogy az addig megszőkott és elhasznált irodalmi formákon túl a tökéletes rajzig jutott el, a realista ember és élet ábrázolásnak egészen egyéni, mondjuk röviden, tömörkényi művészetéig.

Nem nagy világ az övé, de egészen az övé.

Tömörkény az az erdőkerülő, aki a maga birodalmában minden fát és bokrot, minden embert és vadat ismer, számontart és meg is mutat nekünk.

És a legelőkelőbb, mert legtisztább érzés, amely benne élt és munkált, a részvét, elvitte őt azokhoz is, akik mintegy a társadalom kerítésén kívül rekedtek, a nincstelenekhez, a magyar vidék pusztai és külvárosi elhagyottjaihoz és kitagadottjaihoz és ezzel Tömörkény írói művészete nagy emberi, szociális értéket is nyert, amelynek történeti jelentősége csak nőni fog a szálló és haladó idővel.

Voltak írók, akiknél az ember a grófnál kezdődött, nála befogadást és vigasztalást talált minden teremtett lélek ezen a földön. Róla is áll annak a fele, amit a biblia nyomán egy klasszikus költőnk mondott a világ első drámaírójáról: nagy vagy a kicsinyekben. És amit Tolsztojnál olvashatunk, (aki egyik könyvében idézi Tömörkényt), hogy a művészi alkotás nagyságát soha sem a téma nagysága adja meg, arra éppen Tömörkény néhány kis remekében találhatunk példát.

Ebben a jószágos és igazságos emberben nem lakozik semmiféle fölény, de csupa érdeklődés, csupa részvét él benne minden lélekkel és minden dologgal szemben. Humora az igazi könnyek közt mosolygás. A ballagó és a darvadozó magyar humora ez, azé a férfié, aki a tréfához is komoly arcot vág és aki legsiralmasabb állapotnak is megtalálja a maga orvosságát. Sehoggy még sohase volt, ez a magyar bölcsesség szivarványlik minden tréfa fölött és még a föld alatt, a barlanglakó zsellérek odújában is elhinti a boldog békés napáldozat néhány meleg és fényes arany sugarát. Ha igaz Maeterlinck mondása, hogy a dolgok annyit érnek, amennyi szeretettel nézzük őket, akkor Tömörkény íróművészete valószínűleg aranyművesség: zománcot és szépséget ad igénytelennek és kicsinyesnek tetsző dolgoknak is. Az Öreg embör napáldozatja (amelyet elejétől végéig szegedi tájzolásban írt) egyik legjellemzőbb példát adja erre. A néphumor nála olvadt bele hiánytalanul és meggazdagodva a magyar irodalomba. Mikor az ő Kismarton Mihályt azt mondja a nagy hidegre, hogy:

— Az se volt igaz ember, aki kitalálta, vagy amikor János megjátssa magát és két rendőrrel viteti beszemélyét:

— Az én adómbul vagytok, húzzatok és amikor a kihágási bíró, a Koczország vallatóra fogja hogy miért rugott ki ilyen nyilvánosan a hámbul, ő aki, különben mindig rendese ember volt azt feleli:

— Még a csillag is mögszalad néha az égön, ezekben az ilyen kiszólásokban és jeles mondásokban a Tömörkény humora ölelkezik a szegedi nép kedélyével. Az ő nyelvének kincseit nem tudja fölvaltani senki. Ez a nyelv maga külön gyönyörűség és tanulság, lefordíthatatlan és utánozhatatlan. Melyik más nyelv adja vissza az ő földes ízű szavait és sajátos fordulatait? Erőt és bájt, régiséget és örökséget egyesít magában ez a nyelv, mint ahogy a nagy magyar Alföld termékeny öle tele van fejedelmi sirok aranyával, ezüstjével.

És van valami rokonsága ennek, az egyetlen és egyenletes beszélő stílusnak a kanyargó Tiszával. Ez is szeret nyugodalmasan és csöndesen hömpölyögni, de szeret néha áradni is és olykor ki-kicsapni a medréről és szélsévesen el-elkalandozni. Tömörkény mindent körülményesen elmond, töviről hegyire, mert egészen benne él abban, amiről beszél és mert azt akarja, hogy mások is éppen úgy,

lássák és úgy szeressék. Ezt néha szemére vetették neki, de hiszen ennek a »hibának« közhírnöke mindazt a szinte megmérhetetlen és fölbecsülhetetlen adalékot, amellyel a szegedvidéki népek életének, szokásainak és erőfeszéseinek, munkájának és művészetének ismeretét gazdagította és szinte hiánytalan teljességgel megörökítette minden időkre.

A FEHÉR ASZTALNÁL

Ez a hallgatag és zárkózott férfi, csupa bájos közvetlenség és elragadó kedvesség tudott lenni a nekivaló és hozzá mérő társaságban. Nem gombolkozott ki egészen sohasem, de — mint Móra mondja — az ötletek aranymuslincáival jókedvében telerajzolta baráti körét. Az első alkalom, amely őt az asztal örömeire kapatta, bizonyosan a régi Hungária törzsszótára volt, amely a surbankó újságíró szívesen látta és derűsen marasztalta. Az a bohém tanyája volt ez, amelyben Pósa Lajos írogatta a szövegeket Dankó Pistának, a fiatal és tehetséges népzeneésznek, akinek csak a szakértők nem akartak elismerni. Téli estéken vagné lehetett a füstöt ebben a szegedi Pülvaxban, amely a rekonstrukcióból itt maradt gentrynek éppen olyan meleg fészke volt, mint a napi robot után pihenő újdonság. Pósa után Lipsey Ádám, ez a mókány, köpcös tréfacsináló vette át az asztalt és megalapította a zóna-akadémiát. A komolyságot örökre száműzték ettől az asztaltól, amelynél még a mélabús Sebők Zsigmondnak és a komor Thury Zoltánnak is vig arcot kellett vágni a játékhoz. De mi volt a későbbi császári és királyi köztársaság? Semmi más, mint ürügy és alkalom arra, hogy a szegedi élet és irodalom kiválóságai a fehér asztal mellett szabad folyást engedjenek a hennük rejtőző és a hétköznapi gondok pusztaiban bujdosó jókedvének. Nem volt ennek a társaságnak semmi komoly alapja és szervezete, csak a rokonszenv és a barátság tartotta össze. Akik kedvelték egymást és kedvelték a jó bort, meg a jó szót, amely a jó borból árad, azok összegyűltek. A vezérük, akár akarta, akár nem, Tömörkény volt. Ahová ő leült, ott ő elnök úr lett.

Azért volt némi alkotmánya is ennek a császári és királyi köztársaságnak, mivel hogy röndnek muszáj lőnni. Az alapszabályok 2733. számú paragrafusára szerint például (az előző paragrafusok ismeretlenek) az ülés határozatképes, ha egy tag is van jelen. A 2001. paragrafus kimondja, hogy az elnöknek egyvel több szavazata van, mint az összes jelenlevőknek. Az 503. paragrafus alapján minden tag köteles indítványt előterjeszteni, tekintet nélkül arra, hogy meghallgatják-e vagy sem?

Végezetül, de nem utolsónak a 131. számú paragrafus elrendeli, hogy pótgyomrot hozni tilos.

A régi Bitó híres csárdájában voltak a kezdetei ennek az alakulásnak, amely alakját és helyét állandóan változtatta. A Kopp szanatórium, a Bagits Rozál, az Onozó, a Csányi Agó és az alsó és felső Tiszapart különféle halászeszékai voltak tanúi ezeknek a történelmi nevezetességű tanácskozásoknak és feledkezéseknél.

A Cserzy Mihályéktól alapított Irodalmi Tető is csatlakozott később Tömörkényék mozgalmához és ekkor egy pucos alkalmával Városvy Gyulát, a kedélyes papot tették meg miniszterelnöknek. Az ülésekre illusztrált meghívókat küldöttek. (Skultéty Részó volt az udvari festő). Rendes tárgysorozataik volt elnöki megnyitással, a pénzügyminiszter jelentésével, határozati javaslatokkal, előterjesztésekkel, indítványokkal, az összkormány lemondásával és sajátkezüleg újra való kinevezésével.

Egy kicsit a nagy politikus és a magas közélet ártatlan és kedves paródiáját adták ebben a mulatságos köztársaságban, amelyben éppen úgy volt koalíciós miniszterium és technikai obstrukció, mint annak idejében az ország házában.

Az is megtörtént, hogy a Beck Pista jópólosa után, amely a szegedi juhászok nemzeti jánca, Tömörkény is kedvet kapott, hogy

saját szerzeményű gólyatáncát ellejtse, amely tánc az erdélyi csürdögöllőnek volt alföldi változata.

Múlандó minden e vidéken, bizony ennek a császári és királyi köztársaságnak is vége lett egyszer, de hiszen nála sokkal komolyabb és szilárdabb alkotmányok és intézmények is hasonló sorsra jutottak. Eltűntek az életből, mint a Csonka Bukosza Tanács Ignác kecskedudája, amelyet nem egyszer hallgatott a tiszaparti halászeszékében az elnök úr, amiről különben, mint ahogy az öreg dudás mondogatta »könyveket« írt Tömörkény. No ami azt illeti, annyi bizonyos, hogy ezek a »könyvek« megmaradnak.

Mikor Engel Lajos vette át a Szegedi Naplót, megkezdődtek a Lajos-napok, amelyek minden esztendőben maradandó események voltak. Nagy áldomást csináltak ilyenkor, a népszerű kiadó mellett a másik Lajost is áhítattal emlegették és Lipsey Ádám akkor is megjelent a gyülekezésben, amikor már régen a fővárosi redakciók küszöbét koptatta. Kulinyi, Békefi, Balla Jenő, Sz. Szigethy Vilmos, a Taschlerék és a mindenkori munkatársak voltak résztvevői ezeknek a nyári hajnalokba kinyúló estéknek, amelyeknek lelke mindig Tömörkény volt, az Elnök Úr, aki, ha szólni kívánt, mély csönd és figyelem fogadta, amelyet csak a szünni nem akaró derűlések és hosszantartó, meg-megújuló éljenezések szakítottak félbe.

Itt született meg a borszobor eszméje, amelyet a Sándor emlékbizottság ápolt, Lajos estéjén tartván közgyűlést. Ugy kezdődött az egész, hogy Lázár György, a kiváló szoboremelő polgármester Lipsey Ádámmal utazott és a furfangos diák azt ajánlotta neki: állítson már egyszer szobrot Szeged legnagyobb fiának is.

A lelkes podeszta megütközve kérdezte, hogy ugyan ki lehet az a legnagyobb fiú, akiről édig megfeledeztek volna és ekkor derült ki, hogy Sándorról van szó, Rózsa Sándorról, aki csakugyan a leghíresebb ember hét határban, sőt azon túl és akinek eddig csakugyan nincsen méltó monumentuma. Tömörkény a tréfát hivatalos komolysággal átvette, ő különben is krónikása volt Sándornak a Betyárlegendák révén, a szoborbizottság megalakult. Tömörkény elnökletével, Balla Jenőt kinevezték pénztárossá, nagy ankétek voltak az ügy érdekében, szakértőket is meghallgattak, sőt egy különítmény helyszíni szemlét is tartott Kisteleken, azon a történelmi nevezetességű helyen, ahol a szegedi tanyák hőse az ötvenes években megállította a vonatot.

A hallgatag ember az ilyen gyűléseken rakétázott és szinorkázott, egyik ötlete a másikat kergette, de még a legnagyobb tetőfokán is mindig az illendőség határain belül tudott maradni. Paizánkodott és dévaikodott, ha kellett, de lelkiének született nemessége és tisztasága ezekben az órákban is tiszta maradt, mint a patyolat.

A DUGONICS TÁRSASÁGBAN

Tömörkény szerette a társaságot, de legjobban szerette azt, amelyet Dugonics névre és emlékére alapítottak. Szeged első irodalmi társasága, amely hosszú váliadás után 1892-ben született. Lázár György a nagy polgármester lelkes buzgósága révén, már bölcsője mellett ott találta Tömörkényt aki mint a Szeged Napló ifjú munkatársa az első irodalmi díjat nyert el, a novellára kitűzött kétszáz koronát. A leány játszék című elbeszéléssel, amelyet 1894-ben mutatnak be a Társaság ünnepi ülésén. Hamarosan rendes taggá választják, sűrűn jelenik meg a felolvasó asztalnál, elbeszélésekkel, rajzokkal és Békefi Antal után 1904-ben ő lesz a Dugonics Társaság főtákará. Mindig a legnagyobb buzgalommal és odaadással vezeti a Társaság ügyeit, amelyek szívügye neki. Mindig ünneplő volt az, amikor Komoly alkia föltűnt és gondokahangja megszólalt a díszes teremben. A puszta szabad levegőjét, a vadvirágok illatát és a vadgalambok bűgását idézve föl és ilyen ünnep igen gyakran került sorra, hi-

szén, ha csak a Dugonics Társaság 1904 elejétől vezetett naplókönyvet nézzük, akkor is tizenhat olyan alkalom kínálkozott, hogy a lelkes és megértő szegedi irodalomkedvelők hallgathatták őt és gyönyörködhettek e ragyogó elme és meleg szív délibábos és szívvárványos megnyilatkozásában.

1905 február huszonhatodikán a véletlen összehozta egy felolvasó ülés keretében Ady Endrével, aki Tömörkény Rajz a népeletből című munkájának felolvasása után néhány új versét mutatta be a szegedi közönségnek. Nincs róla emlékezés, hogy e két nagy magyar hogyan és miképpen találkozott, de az bizonyos, hogy nem sokkal később a Vér és arany költője ezeket írta. A magyar Pimodan című megragadó vallomásaiban, »Az, aki Szegeden, sőt Szegedében, ugyanazt csinálja a tanya-nyelvvel s tanya-gondolattal, mint a városival és raffinálttal a legvárosibb, legraffináltabb és legbetegabb író-zseni, ő is az én emberem és tanum«. Tömörkény főtákarai jelentéseit azzal a szeretettel és gondnal írta mindig, amellyel mindenféle írói munkáját végezte.

Érdekes felolvasó volt Tömörkény. Szinte szabóva, önmagával ellenkezve, kezdett bele az első mondatokba, úgy tetszett, mintha zsörtölődne, vagy duruzsolna, de ez a hang lassacskán kellemes zsongásba olvadt, cirógatni kezdte a sziveket, magához vonta az érdeklődést, egy ember hangja volt, aki sokat tapasztalt, vox humana volt, amely kis dolgokról is nagy szeretettel beszél. A végén szinte sajnálta a hallgatóságot, hogy nincs tovább, olyan szívesen elringatóztak volna még e hang hullámain.

Utolsó szereplése a Dugonics Társaságban és utolsó nyilvános föllépése az életében 1916. január 30-án volt, amikor a Lázár-emlékűnnepen Emlékezések az Alsótanyáról címen a nagy podesztával töltött szép napokat idézte föl derűs borongással.

Halála után a Dugonics Társaság mindig nagy hálával és kegyelettel gondolt reá és kultuszát állandóan ápolta és terjesztette. Emlékezetének szentelte 1918. áprilisi felolvasó ülését, amelyen Szalay József, Szávay Gyula, Ballassa Ármán és Móra Ferenc versben és prózában idézték alakját és szellemét, 1921. április 24-iki ülését, amelyen Szalay József elnök megragadó bevezető beszéde után Erzbrucker Aladár kegyesrendi tanár Tömörkény stílusát és nyelvét méltatta, 1922. április 30-án dr. Banner János Tömörkény néprajzába vezette be hallgatóit, 1927. április 24-én, halála tízéves fordulóján Szalay József elnök nagyérdemű bevezető beszéde keretében bemutatta a nagy-névű kortársak levélbeli hódolatait Tömörkény nagysága előtt, Juhász Gyula fölolvasa Tömörkény művészetéről, szóló tanulmányát és az elnök bemutatta Móra Ferenc Steingasser a poszton című megindító emlékezését.

Maga Tömörkény is megszólalt, legszebb dolgaiból néhányat tolmácsoltt Banner János és ezek a remekművek olyan elevenen, olyan frissen hatottak, mint maga a mulhatatlan élet.

1906-ban a Petőfi Társaság is tagjai sorába választotta a magyar népiesség prózai Petőfiét, de a székfoglalóján kívül, amelyet tartozó kötelességének tekintett, nem szerepelt a fővárosi irodalmi társaság ülésein. Még a székfoglaló banketról is megszökött, sietett ki a vonathoz, nehogy ráesetledjen és a sötétben eltévedjen a mozdony.

A VILÁGOT JELENTŐ DESZKÁK

Tömörkény és a színház, ezek sohasem voltak egymással rossz viszonyban. Nem bántották egymást, az író éveken át csak kívülről látta Fellner és Helmer szép bécsi stílusú épületét és fiatal újságíró korában is, amikor mások elsősorban a színházi kritikában akarják megmutatni, mit tudnak, ő ezt a műfajt következetesen és szándékosan

elmellőzte. Ami a drámaírást illeti, gyakran hangoztatta, hogy a magyar paraszt esztendőszámra se beszél annyit, mint amennyit egy este mondatnak vele a színművekben.

Eppen azért némi meglepetésül szolgált, amikor a budapesti Nemzeti Színház, az ország első műintézete egyszerre csak egy Tömörkény darab bemutatóját hirdette. Az egész ugyan csak egy fölvonás, de azért csak darab az mégis.

A dolog úgy történt, hogy 1912-ben egy bankett után az Európa-kávéháznak egyik csöndes sarkában összekerült a társaságból menekülő Tömörkény Szalay Józseffel és Almácssal. Az érdemes irodalompartoló (aki később maga is írt drámát) és a lelkes színgazgató ostromolni kezdték Tömörkényt, hogy miért nem próbálkozik meg már egyszer a színpaddal? Talán bizony attól tart, hogy nem menne a drámaírás? Addig szoritották a sarokba, míg végre is megadta magát és kijelentette, hogy ha úgy tetszik, akár négy óra alatt is megírja egyet. Így született meg a *Barlanglakók* című egyfelvonásos, amelyet a szerző életképnek keresztelt és kiprobálás végett mindjárt a nemzet első színházának nyújtott be. (Igaz, hogy Somló Sándor is unszolta erre.) A darab keletkezését illetően a szerző maga megjegyzi, hogy: „az erkölcsi hátszerzés cselekménye itt Almácssal Endrét és Szalay Józseffel illeti és hozzáteszi, hogy „le nem foglalt lámpakarók akadnak még Magyarországon Almácssal és Szalay urak részére. E szerzői enyelgés teljesen céltalannak bizonyult a bemutató alkalmával.

A *Barlanglakók*at egyik novellája alapján írta. Szegedvidéki erdőirtó munkások földalatti lakása a színhely, ahol a balladai tömörségű dráma lejtászódik. Néhány ember sorsát érezteti a költő, a szűk, sötét oduból kilátással az élet végtelen távlataira. Az öreg Tandari ústórral megütötte könnyűvérű fia fattyát, akit ez eltitkolt előle.

A fiú az apára támad el akar menni örökre, hogy elvehesse azt, akit szeret, hogy a szülőt mellette lehessen és az öreg Tandari akkor látja, érzi, hogy mi lakozik valójában az ő fiában, magára eszmél, kitör belőle a mély, erős, igaz apai érzés, röviden, de határozottan kiáltja oda a legénynek:

— Hozd ide azt a kis kölyköt! Ennek a nagyon emberi kis színpadi remeknek forogtós sikere volt a Nemzeti Színháznak bemutató estéjén, 1913. január 22-én. Öszinte, mély és maradandó siker, költő és közönség ritka bensőséges találkozás és öröme egymásban, amelynek csak külső jele az a tizenhat kihívás, amellyel a szerzőt a lámpák elé kényszerítették. (Ezek a lámpák mégis csak karó nélkül való lámpák voltak.) Igaz, hogy az előadás is méltó igyekezett és tudott lenni az alkotáshoz.

Csathó Kálmán rendezte, az öreg Tandarit a felejthetetlen Pethes Imre ábrázolta és Alszeghy Irma, Mátray Erzsébet, Rajnay Gábor, Rózsahegyi Kálmán és Gyenes László szerepelték benne. A kritika is egyhangú elismeréssel fődözte föl Tömörkény Istvánt, a drámaíró, Keszler József a háromfelvonásost követelte tőle (ilyen telhetetlenek ezek a pestiek), Lengyel Menyhért szívetrendítő látványnak találta, amint a vidéki költő végtelenül szerény meghajlással jött a közönség elé. A vidéki költő pedig már akkor arra gondolt, hogyan lehet leggyorsabban megszökni a Jövőrosi dícsőség elől és az első éjszakai vonattal szerencsés hazaindult Szalay József és egy üveg bor társaságában. De a dícsőség Szegeden se hagyta nyugodtan, következett a szegedi bemutató 1913. február 28-án és az előadások előtt a szerzőnek bele kellett ülnie a színpadi gondolkodó székbe és el kellett mondania, hogy született meg a darabja? A premier után nagy áldomás volt, amelyen régi és új barátai és tisztelői jelentek meg és úrúre-borura köszöntötték az ünnepeket, aki válaszában kijelentette, hogy az ünnepeket egyáltalán nincs meghatva, bár azt nem tagadhatta, hogy amikor a színházban a lap-

sok és éljenek viharában a szívére tette a kezét, egy forró, fényes gyémánt csillant meg a szemén.

A *Barlanglakók* országos sikerén föl-buzdulva, magyar filmet is készítettek belőle, amelyből persze kevés haszon és öröm háramlott Tömörkényre.

De Tömörkény is kedvet kapott a drámaírásra és nemsokára egy másik egyfelvonásos is elkészült, *Bábockay szelet* néven, az ismeretes novellából.

Egy bögőshajó fedélzetén játszódik le ez, a hol enyelgő, hol komoly dráma, amelyben a vizenjárók sorsa éppen olyan erőteljes és valóságos vonásokkal domborodik ki, mint a *Barlanglakók*ban az erdővágóké. Itt is a gyerek körül forog a harc és itt is a gyerek iránt érzett szeretet mélységes érzése oldja meg a tragikus eseményt. A Nemzeti Színház örömmel fogadta ezt a második kopogtatást is, de technikai okokból a háború alatt elállt a színterhozatalától. Ami ezután még jött volna, azt a halál korán és végképpen visszaparancsolta.

Aki pedig csodálkozik azon, hogy Tömörkény, aki éppenséggel nem volt színházi ember, mégis ennyire értette a mesterséget ezen a téren is, annak csak azt felelhetjük, hogy az igazi költő mindenütt megállja a helyét, akár az életet jelentő földön, akár a világot jelentő deszkákon.

AZ ÍRÓ NAPALDOZATJA

A nagy háború zajában ez a csöndes ember elvonulva figyelte az itthonmaradt magyarság életét. A front mögötti Magyarország népének sorsát, a halálos nagy viadal kis gondjait szemlélgette és jegyezte.

Hétről-hétre pontosan beszámolt róluk a pesti újság tárcájában. Az Onozó sarkában, az Arany Páva szögletében látta meg a háborús világ új embereit, akik leginkább régi emberek voltak, de a nagy fölfordulásban és földrengésben színük és lelkük elváltozott.

A haza elkövetelte tőle a fiút is, László az iskolából a frontra került, az aggódó apa maga is jelentkezett az ország szolgálatára. 1916-ban Tömörkény István benumaradt az ötvenévesek sorozásán, mint régi boszniai negyvenhatos katona.

A szentséges öreg csontban megmozdult az ifjú vér, az egykori virtus és egészen komolyan és határozottan be akart vonulni a régi csapathoz, csak Somogyi Szilveszter polgármester, mint hivatali felsőbbség tilalnia tudta ettől a kései szándéktól nagy nehezen visszatartani. Már próbálgatta az új fegyvert, már átadta Móra Ferencnek a múzeumi és könyvtári hatalom kulcsait, mikor a Veszteg parancsára mégis csak itthon maradt. Hiszen itthon volt rá nagy lelki szükség, vigasztaló írásaira a népekről az ország használatában. Már úgyis közeledett a napáldozat, az árnyékok megnvultak, az alkonyat utolsó ragyogványa is búcsúzóban.

Még néhányszor elnézegette és meghallgatta, amint a tanyáról, meg a külvárosból jöttek a magyarok a régi kincsek és a régi csaták föltekintésére, még megérte, hogy öreg német fölkelő tiszttek a Balkán-felé vonulóban Jókai után érdeklődtek a Somogyiban és hogy a László is visszajött egyszer a lóvészárkok poklából, mellén a vitézség érmeivel, de elérkezett 1917. tavasza, az utolsó. Haidanfóval sétálgatott a Tisza-partján, áhitattal üdvözölte a napocsákat és a vizecskét, megfázott és beteg. Lázasan tovább végezte napi dolgait a két hivatalban. Utolsó derűs estéje a Dugonics Társaság Arany János-ünnepén volt, a vacsorán a maga humoros közvetlenségével sirvavigadó felköszöntőt mondott Magyar Jánosra, akin Arany Jánost értette és Jakab Ödönre, aki vendége volt. Mikor a lázas beteget Móra Ferenc nagynehezen ágyba parancsolta, Tömörkény egészen utolsó percig mindig arra gondolt, hogy írni kell, hogy a Szegedi Naplónál ma ő a soros vezérletű író és hogy a Magyarország vasárnapra tárcát vár. Az első meghülés következtében tüdőgyulladást kapott, amely mellhártyagyul-

lással párosult és a szívgyöngöség aggasztó tünetei is mutatkoztak. Az elhasznált szervezetnek nem volt elég ellenálló ereje és végül is kámforinjekcióval tudták csak orvosai elodázni a közeledő véget. A lázban égő nagybeteg még egy végső üzenetet diktált fiának a stáchofi frontra és amikor leánya az utolsó reggelén gyöngéden, szeretettel simogatva megkérdezi, hogy érzi magát, Tömörkény csöndesen mosolyogva mondja: — Általános depresszió. Majd nemsokára rá még hozzáteszi: A nap elfogyatkozik.

1917. április 24. volt, kedd reggel kilenc óra előtt néhány perccel. A tanyáról egy öreg vaják asszony lélekszakadva sietett az Oroszlán-utcai házba, valami rejtelmes orvosossággal, hogy meggyógyítsa a célszerű szegény ember nagy barátját és jöltevőjét, de már elkésve érkezett. Tömörkény napja örökre lefogyatkozott.

Ezen a napon Höfer altábornagy jelentése szerint egyik harc téren sem történt jelentős esemény.

A frontokon nyugalom volt, de a front mögött a magyar szellem és a magyar írás hősi halottja a legnagyobb háborús veszteségeink egyikét jelentette.

Gárdonyi Géza, a régi jó barát BIBI című életregényében, egy tanító följegyzései gyűjteményét írja a halál után:

„27. Péntek.

Napos.

A fák virágzása jó egy-két hetet késelt ma idén.

Tömörkény István író meghalt. Egynéhány kedves novelláját olvastam. Szerető szemmel nézett a föld népére és ez a szeretet napsugárként játszik a sorain.

Tömörkény ott feküdt szelíden és nyugalmasan a halotti ágyon, amelyre most egy egész ország népének részvéte borult.

És megindult a zarándoklat a ravatalhoz, nagy urak és nagy írók és kis emberek, híres valakik és ismeretlen senkik jöttek, hogy elbúcsúzzanak a csöndes embertől, aki jó ember és igaz író volt. Szeged városa megérezte, hogy a legfajóbb háborús vesztesége Tömörkény és méltó végtisztességet adott nagy halottjának.

A kulturpalotából vitték utolsó útjára, a szegedi földre, a temetési szertartást Várhelyi József apátplébános végezte, Balassa Armin a Dugonics Társaság nevében mondott búcsúbeszédet, Pakots József a Petőfi Társaság gyászát tolmácsolta, Szakács Andor az egész magyar sajtót, Móra Ferenc pedig a szegedi újságírók és a szegedi kultúra veszteségét parentálta el a koporsó előtt, amely ezután lassan elindult, ezek könnyes seregétől kísérvé.

Es ekkor fölzendült a szegedi honvédeknek gyászindulója. Az öreg katonának Perneczky Jenő kerületi parancsnok adta meg ezt a temetési díszet és az emberek lelkében hirtelenül egy régi gyönyörű Tömörkény novella emléke kísértett. Valerről, aki a földre megy és akinek a katonák tisztelegnek. „Vale! Lé, ha te ezt hallanád!”

Amit életében nem igen keresett és olyan ritkán kapott, az elismerés öszinte, meleg szavait szék az író társak és a koporsóra. Elkésve sietnek hódolni és hálálkodni Tömörkénynek. Majdnem fölfedezik őt, a magyar föld, a szegedi nép páratlan művészet. „Ilyen súlyos nevet még a háború alatt se írtunk az irodalom veszteséglistájába: mondja róla Kosztolányi Dezső a Pesti Naplóban. Acélos összefogó erő lakozott benne. A németek kritikusan a puszták prózái Petőfijének nevezték el.”

„Akármelyik külföldi megismerheti az ólomkatonáról szóló elbeszélésből a magyar paraszt lelkét. — A kutató fölfedezés dolga lenne az egyszer, hogy a nemzetek literatúrájában a magyar Tömörkény is elfoglalja a maga érdemes, komoly helyét. — állapítja meg Révész Béla a Népszavában. És végeztül Krúdy Gyula meghatottságtól remegő hangú nekrológiának megkapó szépségű sorai: „Az Alföld felett álomként tűnik el a látóhatár felé egy fehér kőcsagmadár. Ez volt a Tömörkény lelke.”